

СУТНІСТНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІАЛЬНО-АДЕКВАТНОГО УПРАВЛІННЯ ВИЩИМ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ

У статті аналізуються основні підходи та моделі соціального управління ВНЗ. Ставиться питання про актуальність соціально-адекватного управління для сучасної вищої освіти. Описуються основні принципи соціально-адекватного управління ВНЗ, у рамках яких висвітлюється значення освітнього аудита. Проводиться спроба поєднання концепції соціально-адекватного управління та механізмів освітнього аудита, на підставі чого виділяються пріоритетні напрямки для подальших досліджень.

Ключові слова: соціальне управління, адекватність, соціально-адекватне управління, модель управління, освітній аудит.

В статье анализируются основные подходы и модели социального управления вузами. Ставится вопрос об актуальности социально-адекватного управления для современного высшего образования. Описываются основные принципы социально-адекватного управления вузом, на основании чего освещается значение образовательного аудита. Проводится попытка синтеза концепции социально-адекватного управления и механизмов образовательного аудита, на основании чего выделяются приоритетные направления для дальнейших исследований.

Ключевые слова: социальное управление, адекватность, социально-адекватное управление, модель управления, образовательный аудит.

The article analyzes the main approaches and models of social management universities. Updated on the socio-adequate management of modern higher education. It describes the basic principles of social and adequately university management, based on which emphasizes the educational value of the audit. Conducted an attempt to synthesize the concept of socially adequate control mechanisms and educational audit, based on which identifies priority areas for further research.

Key words: Social management, adequacy, social-adequate management, model management, educational audit.

В останні десятиліття науковий інтерес до проблем управління освітою обумовлений інтенсивним розвитком нових методик і практик менеджменту, концептуальним розвитком теорій соціального управління і зміною самої структури функціонування національної вищої школи. В даному випадку зміна пріоритетів діяльності ВНЗ виявила необхідність кардинальної переоцінки особливостей управління та позиціонування самої організації як у зовнішньому, так і у внутрішньому середовищі. ВНЗ поставлені в ситуацію, у якій вдала адаптація до зовнішніх «подразників» стає однією з небагатьох

альтернатив виживання, які дозволяють успішно вести конкурентну боротьбу за державні замовлення, абітурієнтів та інвестиції, що можливо тільки при адекватно побудованій системі соціального управління.

На даний момент підвищення якості освіти обумовлено не тільки тим, що освіта є базисом формування ефективної економіки, але і зростанням впливу людського капіталу. Українська система освіти не може конкурувати з системами освіти передових країн, що обумовлено низкою зовнішніх і внутрішніх чинників. Конкурентоспроможність освітнього середовища є найбільш слабкою стороною всієї системи, непослідовне і «ривкове» реформування якої не тільки не поліпшує її діяльність, а й девальвує статус вищої школи в очах європейських сусідів. Для подолання даних труднощів необхідно проведення виваженої освітньої політики та розробка адекватних управлінських механізмів у самих ВНЗ.

Головними труднощами у функціонуванні вітчизняної системи освіти можна вважати серйозні відмінності між якістю наданої освіти і вимогами, які висуваються ринком. Невідповідність змісту навчання тому, чого потребує соціально-економічна ситуація, є головним індикатором кризи освітнього середовища та неадекватності прийнятих управлінських рішень.

Проблема, на наш погляд, полягає у виборі серед багатьох теоретичних підходів до соціального управління ВНЗ дієвих механізмів, які були б адекватними запитам національної системи освіти та українського суспільства.

Розробка сучасних теорій соціального управління представлена в роботах А. Пригожина, В. Буреги, Н. Туленкова, В. Франчука та ін. Особливості та складові соціального управління ВНЗ розкриті в дослідженнях О. Грудзинського, Г. Шатона, Т. Демченко, Г. Смоленцевой, О. Пучкова, К. Дрезинського, С. Беякова, Г. Загородньої, В. Кострової, М. Жасімова та інших авторів. У даних роботах запропоновані моделі університетського управління, описані його складові і функції, однак питанням адекватності запропонованих моделей та їх складових, запитам суспільства і потенційних споживачів практично не приділяється уваги. Також простежуються недоліки у впровадженні діагностичних технологій в розроблювані управлінські моделі, тому доцільною видається адаптація концепції соціально-адекватного управління, розробленої В. Буреогою, в реалії управління ВНЗ, і доповнення її механізмами освітнього аудита.

Метою даної статті є спроба обґрунтування соціально-адекватного управління та освітнього аудита як дієвих механізмів підвищення якості функціонування ВНЗ.

Університетське управління як галузь соціології управління в останні роки набуває виняткової важливості у зв'язку з необхідністю вибору нової парадигми розвитку інституту вищої освіти. Основною метою сучасного університетського управління є розробка дієвих соціальних механізмів менеджменту та організації ВНЗ, які дозволяють адаптуватися до глобалізації та трансформації сучасного суспільства.

Управління являє собою сукупність дій з планування, організації, координації та контролю. Воно також може виступати у вигляді елемента або функції організованих систем. Згідно з В. Кноррингом, «управління – це функція будь-яких організованих систем, яка забезпечує підтримання діяльності та реалізацію цілей системи» [1, с. 15]. На це ж вказує і сам предмет соціології управління – «вивчення соціальних аспектів управлінських відносин» або «вивчення, оцінку і вдосконалення процесів управління в різних типах спільнот, організацій, соціальних інститутів і суспільства в цілому» [2, с. 163]. Взагалі управління можна представити у вигляді процесу суб'єктно-об'єктних взаємодій щодо вирішення поставлених завдань.

Управління у ВНЗ слід розглядати в двох аспектах:

– управління відносинами між людьми в процесі реалізації освітньої діяльності;

– управління власне освітнім процесом, включаючи ресурси, методологію, методіку, технологію тощо з метою досягнення певної якості освітніх послуг.

Дані аспекти комплексно розкриває таке поняття як соціальне управління ВНЗ. Це, в першу чергу, сукупність управлінських рішень і дій, що забезпечують досягнення поставлених цілей, і тільки потім – система планування, організації, мотивації і контролю, що забезпечує спільну діяльність персоналу ВНЗ [3]. Управлінські рішення в рамках соціального управління передбачають наявність п'яти елементів: вміння змоделювати ситуацію (виявити проблеми); вміння виявити необхідні зміни (ідеї розвитку); вміння розробити стратегію змін (базові стратегії); вміння використовувати різні способи впливу (методи управління); вміння втілювати стратегію в життя (управління змінами). Управлінська система як одна з основних у ВНЗ має ряд основоположних функцій, до яких можна віднести: організацію, планування, координацію, мотивування і контроль (оцінку) [4].

У проблемному полі соціології та практик менеджменту сформувалося досить багато моделей і теорій, які розкривають особливості соціального управління ВНЗ і його підсистемами, однак, в умовах постійної мінливості і трансформації української системи освіти розробка нових концепцій, що відповідають запитам сучасного суспільства, набуває особливої актуальності.

Основною складовою ефективного розвитку будь-якої організації, в тому числі і ВНЗ, Г. Спенсер вважав еволюцію, тобто «перехід від стану відносної невизначеності, незв'язності, однорідності до стану відносної визначеності, зв'язності, багатогранності» [5]. ВНЗ як складна соціальна організація в процесі еволюційного розвитку зазнав істотної трансформацію своїх форм і функцій, що стосувалося також і форм соціального управління. Відповідно, для актуалізації соціально-адекватного управління сучасним ВНЗ доцільним видається оглядовий аналіз підходів до управління та вивчення ВНЗ як соціальної організації.

М. Вебер розглядав університет як одну з форм бюрократії. Університетам у багатьох випадках властиві риси бюрократичної організації:

компетентність як умова призначення на посаду, фіксований оклад, визнання і повага до посадового рангу, винятковість даної кар'єри, концентрування способу життя навколо організації, довічна штатна посада як гарантія безпеки, розподіл особистої та організаційної власності. Існують також формальна політика і правила, які є частиною системи регуляцій і процедур, що зберігають цілісність університету і контролюють його роботу. Даний підхід представляв собою основу вивчення структури університету, однак, в умовах ринкової економіки та комерціалізації університетів практично повністю втратив свою актуальність.

В іншому підході, засновником якого є Дж. Міллет, університет постає у вигляді колегіальної спільності (ліберальна модель). В даному випадку бюрократія не служить адекватним механізмом управління. Останнє, (управління) повинно базуватися на чіткому розумінні всіма акторами своїх цілей і завдань, формуванні зворотного зв'язку та участі працівників у загальній концепції управління. Представники цього підходу вважають, що університет не повинен бути організований і управлятися за аналогією з іншими бюрократіями. Необхідна повноправна участь в управлінні всіх членів академічної спільноти, особливо професорсько-викладацького складу. Міллет пише, що концепція спільності передбачає таку організацію, в якій функції диференційовані, і спеціалізація повинна бути об'єднана, координація ж досягається не через структуру супідрядності і субординації людей і груп, а через динаміку консенсусу [цитовано за 6].

Дж. Болдрідж запропонував альтернативну, так звану політичну модель, що ґрунтується на протиставленні двом попереднім. В її рамках ВНЗ розглядається не тільки як єдине ціле, але і як сукупність різних груп, що мають різноманітні цілі та інтереси; робиться акцент на формулюванні політики та цілепокладання; розглядається проблема конфліктів як невід'ємної частини життєдіяльності університету; велика увага приділяється динаміці процесів, які відбуваються в університеті [там само]. Дана модель узагальнює підходи до аналізу ВНЗ як соціальних організацій і вперше описує цикл формування політики університетів. Також відмітною особливістю даної моделі можна вважати пильну увагу до мінливих факторів зовнішнього середовища, які безпосередньо впливають на формування цінностей і цілей на рівні університетських працівників та прийняття управлінських рішень на рівні ВНЗ. Як правило, сучасні системи управління ВНЗ в різних аспектах використовують саме політичну модель. Три перелічені моделі можна вважати тим базисом, на підставі якого дослідники вибудовували ряд інших концепцій.

Так, Т. Веблен розглядав університет як складне капіталістичне підприємство. Відповідно до цього підходу, ВНЗ у своєму розвитку підкоряються цінностям і законам ринкового виживання, нормам підприємництва, пристосовуються під вимоги носіїв влади і відступають від справжніх цілей і цінностей вищої освіти, тим самим закладаючи основу соціальних конфліктів в університетському співтоваристві. Веблен виділяє такі сторони в моделі університету, які свідчать про його розвиток на

підставах поділу цінностей і законів ринкового виживання, дотримання норм підприємництва, що змушує відступати від справжніх цілей і цінностей вищої освіти.

Т. Парсонс представляв університет у вигляді соціальної системи. За багатьма ознаками (система управління, стимулювання, контроль та ін.) проводиться аналогія між університетом і типовим промисловим підприємством в ринковій системі.

А. Пригожин розглядає ВНЗ як корпорацію – організацію галузевого масштабу. Ознакою корпорації є те, що вона складається на більш високому рівні, ніж окрема ділова (трудова) організація.

Описані підходи знаходять відображення в трьох історично сформованих моделях управління ВНЗ – директивній, континентальній та атлантичній [7, с. 45].

Директивна модель (СРСР, Китай) характеризується пильним контролем з боку держави за навчальними дисциплінами, за державним замовленням на спеціальності, призначенням ректорів, введенням контролю за стандартами підготовки випускників.

Континентальна модель (Німеччина, Франція, скандинавські країни) надає широку автономію ВНЗ, при цьому характеризується суворою стратифікаційною доступністю до вищої освіти, особливо безкоштовній, і поширенням академічних свобод.

Атлантична модель (США, Великобританія та ін.) має на увазі, що освіта надається на платній основі, академічні свободи надаються кожним ВНЗом окремо залежно від статусу і спрямованості, управління характеризується ліберальним стилем та партнерськими а не патримоніальними відносинами з державою. Аналізуючи ці моделі, С. Беляков виділяє наступні типи соціального управління властиві їм: бюрократично-олігархічний, ринковий, і тип нового менеджеріалізму [там само].

Таким чином, ми можемо простежити еволюцію наукової думки з вивчення ВНЗ як складної соціальної організації, моделей її побудови та управління. У рамках сучасних підходів ВНЗ все частіше розглядається як суб'єкт ринкових відносин, який надає певний освітній продукт і послуги. Зокрема, це знаходить відображення в структурно-функціональній моделі «організаційного управління ВНЗ» В. Кострової, концепції ВНЗ інноваційно-підприємницького типу Б. Сербиновського, моделі «життєздатної системи» А. Деревніної, моделі «ринково орієнтованої стратегії управління» С. Дьоміна та ін. Дані моделі в різних аспектах представляють шляхи розвитку та ефективного функціонування ВНЗ в умовах ринкової економіки. Основний акцент робиться на успішність продажу освітніх послуг конкретного університету, частково нівелюючи культуротворчий і соціальний ефект освіти, фрагментарно враховується залежність цілей, поставлених ВНЗ, від економічних, ментальних і соціальних факторів регіону і країни в цілому. Тому і виникає необхідність використання категорії «адекватність» в управлінні вищим навчальним закладом.

Концепція соціально-адекватного управління є однією з наймолодших в соціологічному дискурсі. Вона виникла у зв'язку з необхідністю розробки нових механізмів в національній школі управління, оскільки попередні механізми або перестали виконувати необхідні функції, або трансформувалися в нежиттєздатні, громіздкі утворення.

Автор концепції соціально-адекватного управління В. Бурега дає наступне визначення даному поняттю: «соціально-адекватне управління можна розглядати як показник ефективності конкретної організації, що представляє певний соціум з його індивідуальними особливостями» [8].

Категорія адекватності виступає головною відмінною рисою при виділенні даного типу управління. Адекватність розуміється як відповідність, збіг параметрів, задовільний з точки зору певних цілей. Вона забезпечує відповідність характеристик системи управління стану суспільства, рівню і тенденціям його розвитку, найкращим світовим зразкам, і притаманна кожній управлінській парадигмі, тому адекватність може розглядатися не як самостійна управлінська модель, а як умова релевантності [9]. Адекватність, як категорія управління може мати неоднакові прояви на різних рівнях її втілення. Так, адекватність цілей, поставлених на макрорівні перед системою освіти, заломлюючись на рівні регіональної освіти або ВНЗ, може мати досить різну спрямованість, ефективність і особливості втілення.

Говорячи про макрорівень української системи вищої освіти, ми можемо відзначити, що наявна управлінська парадигма дотримується напрацювань європейського досвіду розвитку. Однак вона не узгоджується з рівнем розвитку українського суспільства, яке не може повністю адаптувати іноземний досвід розвитку у зв'язку з низкою економічних, соціальних і ментальних чинників. У результаті сама адекватність прийнятих управлінських рішень зазнає серйозних трансформацій і не досягає поставлених цілей, тому з'являється свого роду управлінський «мутант».

Неадекватність цілей, поставлених на макрорівні самої системи, дуже серйозно відбивається на регіональному рівні, який володіє своїми відмітними характеристиками і запитам. ВНЗ фактично позбавлені автономії у прийнятті основних управлінських рішень, не можуть розробляти свої моделі функціонування, адекватні запитам споживачів, ринку і навколишнього середовища. Порушення адекватності цілей і векторів розвитку системи вносить дисбаланс на всіх рівнях її розвитку. Таким чином, забезпечення адекватності цілей які постають на різних рівнях національної системи освіти є одним пріоритетних шляхів підвищення якості її функціонування.

Соціально-адекватне управління ВНЗ можна охарактеризувати як комплекс заходів, спрямованих на досягнення цілей, що відповідають дійсним потребам потенційних споживачів освітніх послуг і суспільства в цілому. Даний тип управління ВНЗ базується на ряді основоположних принципів концепції [там само].

Принцип футуристичності націлений на те, що управління, як динамічне явище, зазнає постійної трансформації, внаслідок чого необхідно

постійно вивчати особливості мінливого зовнішнього середовища, відповідати на його виклики не тільки в зв'язку з їх втіленням у реальність, а й превентивно. Відповідно ВНЗ зобов'язаний розробляти стратегію розвитку і чітко визначати цілі, орієнтовані на довгострокову перспективу.

На даний момент переважаюча більшість ВНЗ позиціонує себе володарями дієвих стратегій розвитку і довгострокових планів, проте їх реалізація безпосередньо залежить від адекватності поставлених цілей запитам суспільства, зовнішнього оточення і потенційних споживачів освітніх послуг. З цього формується наступний принцип – урахування дії впливів зовнішнього середовища на зміст управління.

Управління як гнучка система в процесі свого функціонування повинне орієнтуватися на стан і запити ряду інших систем зовнішнього середовища – економічних, соціальних, політичних, національних та ін. Це дозволяє аналізувати параметри впливу даних систем на ВНЗ і, як наслідок, передбачити особливості та зміст цього впливу на розвиток організації і досягнення поставлених нею цілей. Адекватне використання даного принципу в університетському середовищі безпосередньо залежить від оперативності прийнятих управлінських рішень і від грамотно побудованої системи моніторингу запитів споживачів освітніх послуг. У рамках соціологічної методології він може втілюватися у вигляді застосування класичних опитувань, а також SWOT і PEST аналізів [10].

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває принцип оперативності управління, ґрунтуючись на якому, соціально-адекватне управління має бути зосереджене на забезпеченні тісного зв'язку між зовнішнім середовищем і ВНЗ. Такий зв'язок надає можливість оперативно реагувати на зміну стану і запитів зовнішнього середовища, тим самим дозволяючи заново оцінювати і коригувати поставлені цілі та оперативно модифікувати структурні елементи організації.

Принцип процесуальності передбачає, що соціально-адекватне управління ВНЗ повинно мати свою процесуальну сторону. Яка знаходить відображення в певній протяжності в часі, пов'язаної з моніторинговими і діагностичними механізмами аналізу функціонування системи ВНЗ, що проводяться з метою перегляду і поточного коригування поставлених цілей. Таким чином, формування системи соціально-адекватного управління не може поставати у вигляді короткострокового впливу. Відповідно ми приходимо до того, що для ефективної організації соціально-адекватного управління потрібен комплексний підхід до отримання та використання інформації, що знаходить відображення у внутрішній і зовнішній оцінці функціонування ВНЗ – освітньому аудиту.

Виходячи з описаних принципів, соціально-адекватне управління ВНЗ визначається як комплексна модель управління, що має на увазі чітку орієнтацію на майбутнє, адаптацію до конкретної регіональної ситуації з урахуванням її специфіки, використовує діагностичні технології моніторингу зовнішнього і внутрішнього середовища ВНЗ, тим самим формуючи

зворотний зв'язок між структурними елементами організації, що дозволяє коригувати і уточнювати поставлені цілі та наступні управлінські рішення.

Таким чином, впровадження категорії адекватності в університетське управління може дозволити не тільки вдосконалити наявні управлінські моделі, а й створити якісно новий підхід до управління ВНЗ шляхом поєднання концепції соціально-адекватного управління і діагностичних та управлінських механізмів освітнього аудиту. Освітній аудит визначається нами як комплекс методів діагностики функціонування освітньої установи на основі уніфікованих стандартів і показників. Даний вид діагностики може носити внутрішній і зовнішній характер. Також його можна представити у вигляді соціальної технології, в результаті впровадження якої досягається поставлена мета (діагностика ВНЗ та підвищення якості послуг) і змінюється об'єкт впливу (якісно нове функціонування ВНЗ) [11].

Впровадження в концепцію соціально-адекватного управління дієвих механізмів освітнього аудиту дозволить не тільки визначити міру соціальної відповідальності ВНЗ перед суспільством, що є одним з теоретичних базисів концепції, але й істотно розширити вимірювані індикатори адекватності функціонування ВНЗ. Подальше вдосконалення соціально-адекватного управління ВНЗ дозволить створити ефективну модель управління, що враховує як потреби ринку, так і суспільства, тим самим підвищити якість функціонування організації та наданих послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кнорринг В. И. Теория, практика и искусство управления / В. И. Кнорринг. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 528 с.
2. Кравченко Л. И. Социология управления. Фундаментальный курс / Л. И. Кравченко, И. О. Тюрина. – М.: Академический проект, 2005. – 1136 с.
3. Сущность стратегического управления [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.productguide.ru/products-5032-1.html>.
4. Сакалова Е. А. Модель управления вузом в условиях модернизации российского образования: обоснование конкурентного позиционирования автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.08 / Е. А. Сакалова; ФГАОУ ВПО «Южный федеральный университет». – Ростов н/Д., 2011 – 27 с.
5. Громов И. А. Западная теоретическая социология / И. А. Громов, А. Ю. Мацкевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/gromov_sociology/ch05_all.html.
6. Смоленцева А. Ю. Организационный подход в изучении проблем вуза (зарубежный опыт) / А. Ю. Смоленцева // Социологические исследования. – 1999. – № 6. – С. 83-88.
7. Беляков С. А. Зарубежный опыт совершенствования управления образованием: основные модели / С. А. Беляков // Университетское управление. – 2009. – № 1. – С. 45-63.

8. Бурега В. В. Соціально-адекватний менеджмент: концептуалізація моделі: автореф. дис. ... д-ра социол. наук: 22.00.01 / В. В. Бурега; Ін-т соціології НАН України. – К., 2003. – 34 с.

9. Бурега В. В. Социально-адекватное управление: концептуализация модели: монографія / В. В. Бурега. – Донецк: ДонГУУ, 2005. – 171 с.

10. Горбов В. В. SWOT и PEST-анализ как элементы образовательного аудита вуза / В. В. Горбов // матер. VIII Міжнар. конф. «Соціологія у (пост) сучасності». – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – С. 50-51.

11. Горбов В. В. Освітній аудит як соціальна технологія діагностики та управління ВНЗ / В. В. Горбов, О. В. Мазурик // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: зб. наук. праць ДонДУУ. – Т. XIII. – Донецьк: Цифрова типографія, 2012. – С. 287-295. – (Серія «Соціологія», вип. 257).